

მიხეილ ბახტაძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

**1121 წელს საქართველოში შემოჭრილი მუსლიმთა
კოალიციური ლაშქრის მიზანი და მარშრუტი**

1121 წლის 12 აგვისტოს საქართველოს მხედრობამ დავით აღმაშენებლის მეთაურობით სასტიკად დაამარცხა მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი რომელსაც ნეჯმ ად-დინ ილ-ლაზი მეთაურობდა. ამ ბრძოლასთან დაკავშირებით მრავალი საკითხი იწვევს ინტერესს და ღღემღე წარმოადგენს მეცნიერთა კვლევის საგანს. ამჯერად ჩვენ გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ ორ კონკრეტულ საკითხზე: რა იყო კოალიციური ლაშქრის მიზანი და რა მარშრუტით მოძრაობდა ის? კითხვის პირველ ნაწილზე პასუხის გაცემა ერთი შეხედვით მარტივია, მიზანი ქართველთა დამარცხება იყო. აი თუ რა მარშრუტით მოძრაობდა კოალიცია, ამის გარკვევა რთულია, რადგან წყაროები მეტად მწირია და მათში დაცული ინფორმაციაც გარკვეულწილად წინააღმდეგობრივია.

ს.კაკაბაძე თვლიდა, რომ „თვითონ ილლაზი მთავარი ძალებით სირიიდან გაემართა არზრუმის მიმართულებით და იქიდან საქართველოსკენ. დაახლოებით 8 აგვისტოსთვის ეს ჯარი უკვე იმყოფებოდა თრიალეთ-მანგლის-კოჯრის გზაზე და თავს იყრიდა დიდგორების ძირობისკენ. მსვლელობისას ჯარს ეკავა გზა დაახლოებით 60-65 კილომეტრის სიგრძეზე. ვერეს წყლის ხეობაზე გადასვლისას 30 ათასი ცხენოსნისგან შემდგარი ჯარი გაემართა დიღმის წყლის ხეობისკენ და გადავიდა დიღმის წყლის სათავიდან დიდგორზე, სადაც იყო გადასასვლელი ხეკორძის და ძეგვის მიმართულებით. სულთან მელიქ-თოღრულიც, ათაბაგ ქენ-თოღდისთან ერთად, ლაშქრით გაემართა (განძაზე გავლით) თბილისისკენ. მაგრამ მან, როგორც ამირა არსლანმა, დვინიდან მიაღწია თბილისის ნახევარი დღის სავალის მანძილზე (მაშასადამე, დაახლოებით 15 კილომეტრზე). როგორც ეტყობა, ამ ჯარმა აქ დაიცადა, სანამ არაბ-თურქთა მთავარი ძალები დიდგორის მიმართულებით გადმოვიდოდნენ.

როდესაც ეს მოხდა, მაშინ ხსენებული ამირებიც დაიძრნენ, თბილისზე გავლით, დიდგორის ველისკენ“.¹ ამრიგად, მეცნიერის აზრით, მუსლიმთა ერთი ნაწილი არზრუმიდან შემოვიდა საქართველოში, მერე ნაწილი განძიდან მოდიოდა და თბილისზე გაიარა, ხოლო მესამე ნაწილი ღვინიდან გამოემართა.

შ.მესხია, მიმოიხილავს რა სხვადასხვა წყაროებში დაცულ ინფორმაციას და აანალიზებს სხვა მეცნიერთა მოსაზრებებს, ასკვნის „ივ.ჯავახიშვილის მიხედვით, ეს ლაშქარი ქართლში მანგლის თრიალეთის გზით არის შესული. ამ მხრივ სავსებით სწორია დავითის ისტორიკოსი. უძველესი დროიდან შიდა ქართლში შესვლა სწორედ ამ გზით შეძლებოდა. ამ გზას არა მარტო იმ დოისათვის, არამედ შემდეგაც - XIX საუკუნეშიც დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას ანიჭებენ. ნ.ბერძენიშვილი მიუთითებს, „მანგლისს ფრიად ხელსაყრელი ადგილი უჭირავს, მანგლისის მხარე ეკვრის შიდა ქართლს, თბილისს, სომხით-საბარათიანოს და წალკა-ჯავახეთს. იმყოფება რა ალგეთის, თეძმის, კავთურას და ვერეს გამოსავლებში, მანგლისის ხეობა სტრატეგიულად ბატონობს აღნიშნულ მხარეზე ...სომხითიდან შიდა ქართლში, ჯავახეთიდან კახეთში უმოკლესი გზები სწორედ მანგლისზე გადიოდა.“ ამიტომ იყო, რომ ვინც კი ამ გზით ფიქრობდა საქართველოს დამორჩილებას, მანგლისზე გადმოვლით მოდიოდა. სწორედ აქედან უნდა იყოს შემოსული, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, „თურქ-სელჩუკთა კოალიცია დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ“. ლაშქრის თავმოყრა მანგლის-დიდგორში 1121 წლის აგვისტოს ათ რიცხვამდე უნდა მომხდარიყო“.² როგორც ვხედავთ შ.მესხია ფაქტობრივად ეთანხმება ნ.ბერძენიშვილის თვალსაზრისს.

რ.მეტრეველი წერს, „არაბი ისტორიკოსი ალ-ფარიკი დაწვრილებით გადმოგვცემს იმ გზას, რომელიც გაიარეს მუსლიმანთა კოალიციის ჯარებმა. ისინი შემოსულან მანგლისის მიდამოებში და თრიალეთის გზას დასდგომიან. დათქმული იყო, რომ მთელი ლაშქარი თბილისის შემოსასვლელთან შეყრილიყო. თრიალეთისა და დიდგორის შერჩევა შეკრების ადგილად არ იყო შემთხვევითი. აქედან მტერი ადვილად წამოვიდოდა თბილისისკენ, დიდგორი თბილისის ერთ-ერთი კარი იყო, საიდანაც შეიძლებოდა მცხეთის შემოვლით შიდა ქართლში შესვლა ... თრიალეთი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის განსაღვებლად სრულიად ხელსაყრელი ადგილი იყო“.³ მეცნიერის მოსაზრება, ჩვენ

¹ ს. კაკაბაძე. დიდგორის ომი. თბ. 1982, გვ. 100.

² შ. მესხია. ძლევა საკვირველი. თბ. 1972, გვ. 104.

³ რ. მეტრეველი. დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002, გვ. 223.

ისე გვესმის, რომ კოალიციის წევრებმა შეკრება თბილისი შესასვლელთან ანუ მანგლის-დიდგორში დაიწყეს. აქამდე კი სხვადასხვა გზით მოვიდნენ.

გ.ჯაფარიძე წერდა, „დიარ-ბაქრიდან წამოსულმა ილ-ლაზმა არზრუმი და ყარსი გაიარა და თრიალეთ-მანგლისის გზით გაემართა თბილისისკენ“.⁴

ს.მარგიშვილმა დაწვრილებით განიხილა ყველა შესაძლო მარშრუტი და დაასკვნა, „1121 წლის ივნისის დასაწყისში, მარანდიდან საქართველოსკენ საკმაოდ დიდი არმიით დაიძრნენ ილ-ლაზი და ღუბაისი. ისინი მივიდნენ ჯერ ერზრუშში, შემდეგ კი ყარსში, სადაც მათ შეუერთდა თუღან არსლანი (და შესაძლოა განძის არმიის გადარჩენილი ნაწილი). აქედან, კოალიციური არმია, ჯავახეთის გავლით შემოვიდა თრიალეთში და მიაღწა მანგლის-დიდგორს, საიდანაც ის თბილისის მიდამოებში აპირებდა გასვლას, რაშიც მას ხელი ღავით აღმაშენებელმა შეუშალა“.⁵

მუსლიმთა კოალიციური ლაშქრის მოძრაობის მარშრუტთან დაკავშირებით ჩვენ ცოტა განსხვავებული მოსაზრება გვაქვს. ალ-ფარიკის ცნობას თუ გავითვალისწინებთ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კოალიციის მონაწილეები გაერთიანდნენ და ისე შემოვიდნენ საქართველოს საზღვრებში. ამ მხრივ ს.მარგიშვილის მოსაზრება მართებულია. ჩვენ არ ვეთანხმებით, რომ განძის ამირა არ მონაწილეობდა ამ ლაშქრობაში. ჩვენი აზრით, მუსლიმთა კოალიციური ლაშქრის შემადგენლობა შემდეგი იყო: ილ-ლაზი დაახლოებით 15-20 ათას კაცს სარდლობს, ღუბაისი - 10 ათასს, განძის ამირა ქენ-თოლდი ასევე 10 ათასს, თუღან არსლან კუზიანი - 10 ათასს, თოღრული ასევე - 10 ათასს, სომხეთის ამირები - 5 ათასს. ამას ემატება 5-10 ათასი „ბედის მადიებელი მოხალისე“. სულ გამოდის 65-75 ათასი კაცი.⁶ მთელი ეს კოალიცია საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებთან გაერთიანდა და იქიდან შემოვიდა. მაგრამ საკითხავია სად გაერთიანდა მუსლიმთა კოალიცია? არ გვეგონი რომ ეს იყო ყარსი, როგორც ამას ს.მარგიშვილი ვარაუდობს.

მუსლიმთა კოალიციის მოძრაობის მარშრუტის დასადგენად და იმის გასაგებად, თუ რატომ აღმოჩნდა ილ-ლაზის მთელი ლაშქარი მანგლის-დიდგორში უნდა ვუპასუხოთ კიდევ ერთ კითხვას - რა იყო მუსლიმთა მიზანი?

⁴ გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს. ის პირველ მესამედში. თბ. 1995, გვ. 49.

⁵ ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა ღავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ (ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ). თბ. 2006, გვ. 150.

⁶ მ. ბახტაძე. მოწინააღმდეგეთა ჯარების რაოდენობა დიდგორის ბრძოლაში. „საისტორიო კრებული“. ტ. 4. თბ. 2014, გვ. 107.

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შესაძლოა დაგვეხმაროს ილ-ლაზის ლაშქრის მოძრაობის მარშრუტის დადგენაში. ცხადია მიზანი გარკვეულად განსაზღვრავდა კოალიციის მოძრაობის მარშრუტს. ვთქვათ, თუ მიზანი იქნებოდა ქუთაისის აღება მარშრუტი იქნებოდა სხვა და თუ მიზანი იქნებოდა კახეთ-ჰერეთის მორბევა - მაშინ სხვა.

შ.მესხია ეხება რა მუსლიმთა საქართველოში ლაშქრობის მიზანს წერს, „დიდგორის ბრძოლის ძირითადი და საერთო მიზეზი საქართველოს სამეფოს გაძლიერება იყო. თურქ-დამპყრობლებმა კარგად დაინახეს, რომ საქართველოს სახით ძლიერდებოდა ახალი და არანაკლებ საშიში ძალა, ვიდრე ჯვაროსნები და ბიზანტიელები იყვნენ. ეს ახალი ძალა წარმატებით ერეკებოდა თურქ-დამპყრობლებს არა მარტო საკუთარი, არამედ მეზობელი ქვეყნებიდანაც. ასე რომ თურქები კარგავდნენ საქართველოსთან ერთად, სხვა მათ მიერ ამიერ-კავკასიაში დაპყრობილ, ქვეყნებსაც და საერთოდ პირველობასაც მახლობელ აღმოსავლეთში. ამის გარდა, სელჩუკების ბრძოლა ჯვაროსნების წინააღმდეგ, მომავალი იერიშები ანტიოქიასა და იერუსალიმზე პირველ რიგში საქართველოს დამარცხებასა და ამ გზით ზურგის უშიშროების უზრუნველყოფის გარეშე ვერ იქნებოდა გარანტირებული“.⁷

ქ. ჩხატარაიშვილის აზრით, „დიდგორის ომი შედეგი იყო არა თბილისისა და სხვა ქალაქების ელჩობისა, არამედ იმ საგარეო ვითარებისა, რაც სელჯუკთა სახელმწიფოებს დავით აღმაშენებლის მიერ ამიერკავკასიაში ძლიერი, ცენტრალიზებული და შესანიშნავად მოწყობილი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებით შეექმნა და რაც, ჯვაროსანთა საქმიანობასთან ერთად, სელჯუკთა ძლიერებას სასიკვდილო საფრთხეს უქმნიდა. თურქ-სელჯუკებს სხვა არაფერი რჩებოდათ გარდა იმისა, რომ ამიერკავკასიაში უძლიერეს ძალად ქცეულ საქართველოზე ელაშქრათ, რათა მისი მოსპობით საკუთარი ზურგი მეორე, სხვაზე არანაკლებ საშიში ფრონტიდან დაცული ჰქონოდათ და სირია პალესტინიდან ჯვაროსანთა გარეკვაში ხელი არ შემოლოდათ“.⁸

რ.მეტრეველის თვალსაზრისით, „დიდგორის ბრძოლის განმაპირობებელი ძირითადი მიზეზი იყო დავით აღმაშენებლის მიერ საქართველოდან თურქ-სელჩუკების განდევნა, დამოუკიდებელი ქალაქების დამორჩილებისთვის წარმატებული ბრძოლა და შექმნილი საგარეო ვითარება, რომელიც აიძულებდა მუსლიმანური სამყაროს მესვეურთ, ძლიერი საქართველოს სახელმწიფოს სა-

⁷ შ. მესხია. ძლევა I საკვირველი, გვ. 91.

⁸ ქ. ჩხატარაიშვილი, ივ. შაიშველაშვილი. დიდგორის ბრძოლა. თბ. 1973, გვ. 10.

ნით თავიანთი დიდი მტერი დაენახათ და ერთად შეკავშირებულთ სამკვდრო-სასიცოცხლო ომი გამოეცხადებინათ მისთვის“.⁹

ცხადია, მუსლიმთა მიზანი საქართველოს დამარცხება იყო, მაგრამ ჩვენ გავინტერესებს თავად ეს „დამარცხება“ კონკრეტულად რაში უნდა გამოხატულიყო? მართლ ერთ ბრძოლაში ქართველთა დამარცხებაში, მეფის მოკვლასა ან დატყვევებაში, საქართველოს ტერიტორიის რომელიმე ნაწილის დაპყრობაში თუ სხვა რამეში.

ნ.ბერძენიშვილის, ივ.ჯავახიშვილისა და ს.ჯანაშიას ავტორობით გამო-სულ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოს მიხედვით, „მტრის ჯარმა სწრაფად იარა. მოულოდნელად შემოიჭრა საქართველოში, მხარმარჯვენ დატოვა თბილისი და 1121 წლის 12 აგვისტოს მიაღწა ქალაქ მანგლისს. თურქებს განზრახული ჰქონდათ ამ რაიონში გადაელახათ თრიალეთის ქედი და მოეწყვიტათ დავით მეფე დასავლეთ საქართველოში მდებარე მისი ძირითადი ბაზებისგან. შემოსევის მოულოდნელობამ ხელი შეუშალა დავითს სრულიად გამოეყენებინა თავის ძალები. მაგრამ დაყოვნება აღარ შეიძლებოდა და მეფემაც გადასწყვიტა დაესწრო მტრისთვის, შეეგია მისთვის მთიან-ტყიან ადგილებში, სადაც მისი ანგარიშით თურქ-არაბთა ცხენოსანი ლაშქრის სიმრავლეს უნდა დაებრკოლებინა მისი მოძრაობა და შეემცირებინა ბრძოლისუნარიანობა. დავითმა დიდი სისწრაფით ატარა თავისი სამოცათასიანი ლაშქარი და მანგლისის ჩრდილოეთით, დიდგორის მთაზე შეაკვება იგი თურქებს“.¹⁰ აქ მხოლოდ ერთ რამეს აღვნიშნავთ, არ გვგონია, რომ მტრის შემოსევა დავით მეფისთვის მოულოდნელი იყო. ეს 1121 წელია, მეფეს ყველა რეფორმა გატარებული აქვს. სახელმწიფო აპარატი უკვე ჩამოყალიბებულია და მოქმედებს, მათ შორის მსტოვართა ინსტიტუტიც. შეუძლებელია დავითს არ ქონოდა ინფორმაცია მოწინააღმდეგის მოძრაობის შესახებ. ჩვენი აზრით, დავით აღმაშენებელს მუსლიმთა ლაშქრის საქართველოსთან მოახლოებისთანავე (თუ მანამდე არა) ჰქონდა ინფორმაცია მოწინააღმდეგის ჯარის მოძრაობის შესახებ.

თავის დროზე ნ.ბერძენიშვილი წერდა, „1121 წლის 12 აგვისტოს თურქთა დიდი კოალიციური ლაშქარი „მოვიდეს თრიალეთს, მანგლის(ს) და დიდგორთა“. მეფე დავითი 61 ათასი მეომრით შეება მომხდურთ 15 აგვის-

⁹ რ. მეტრეველი. დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი, გვ. 217.

¹⁰ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია. საქართველოს ისტორია. ნაწ. I. თბ. 1950, გვ. 184.

ტოს და სასტიკად დაამარცხა ისინი. ამ ომში ორთავე მხრით, სულ მცირე, ასი ათასი მეომარი იღებდა მონაწილეობას. ომი დიდგორთა მოხდა. ამკარაა: მომხდურთა წინააღმდეგ დავით მეფეს ნიჩბისისა და თვალადის გზებით უნდა მიეყვანა თავისი ლაშქარი. თურქთა კოალიციას დიდგორთან მოსვლა, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ ყოფილა. მტკვრისა, ძამისა, ტანის თუ თემის ხეობები გაცილებით შორი, ღრმა, ვიწრო, ტყიანი და ამდენადვე „საჭირონი“ და სახიფათონი ჩანდნენ. ამიტომაც კოალიციურმა ლაშქარმა თავი მოარიდა მათ და უმოკლესი (და უკეთესი?) გზებით სცადა შიდა ქართლში შემოჭრა და მისი დაპყრობა“. ¹¹ ამ სიტყვებიდან ისე ჩანს, რომ მეცნიერი ილ-ლაზის მიზნად შიდა ქართლის დაკავებას მიიჩნევდა.

ს.კაკაბაძე აღნიშნავდა, „თურქების სარდლობას მიზნად ჰქონდა დასახული თრიალეთ-მანგლისის მხარედან შეჭრილიყო შიდა ქართლში და ამით სასიკვდილო ლახვარი ჩაეცა აღმოსავლეთ საქართველოსთვის. მაგრამ რადგანაც არ იყო ცნობილი, თუ სად დაარტყამდნენ თურქები, ამიტომ ქართველების სამართებოს (შტაბს, როგორც ახლა ვიტყვით) თავისი ჯარის მეტი ნაწილი გაშლილი ჰყავდა დიდგორის ქედზე“. ¹²

ს.მარგიშვილი თვლიდა, „ელემენტარული ლოგიკით სტრატეგიული ამოცანა შეიძლებოდა ყოფილიყო სამი სხვადასხვა სახის: საქართველოს სამეფოს ოკუპაცია და მისი მიერთება სელჯუკთა სამფლობელოსადმი; დავით აღმაშენებლის მიერ დაკავებული ტერიტორიების (სამშვილდე და ა.შ.) უკან დაბრუნება და თბილისისა და სხვა მუსლიმური რეგიონების გათავისუფლება საქართველოს ზეწოლისგან (ანუ მალიქ-შაჰის დროინდელი სტატუს-ქვოს აღდგენა ხარკის გადახდით ან მის გარეშე); დავით აღმაშენებლის გაძლიერებისა და შემდგომი წინსვლის შეჩერება“. ¹³

ჩვენ ვეთანხმებით ს.მარგიშვილის მიერ გამოთქმულ თვალსაზრისს, რომ კოალიციის მიზანი სამშვილდე-ლორეს ტერიტორიების დაბრუნება და თბილისისა და განძის საამიროების საქართველოს სამეფოს ზეწოლისგან გათავისუფლება იყო. ¹⁴ არ ვეთანხმებით მეცნიერის მოსაზრებას, რომ კოალიციური ლაშქარი საქართველოში ორი მხრიდან აპირებდა შემოჭრას. თუმცა სრულიად ვიზიარებთ მის დასკვნას, რომ „საქართველოს სამეფოს საზღვარ-

¹¹ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში. თბ. 1966, გვ. 50-51.

¹² ს. კაკაბაძე. დიდგორის ომი, გვ. 106.

¹³ ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ (ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ), გვ. 151.

¹⁴ ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ, გვ. 152.

თან კონცენტრირებული არმია სტრატეგიულ საფრთხეს შეუქმნიდა სხვადასხვა რეგიონებს. მუსლიმები თბილისის მიდამოებიდან ერთდროულად დაემუქრებოდნენ როგორც კახეთსა და შიდა ქართლს, ასევე სამშვილდესა და სომხითს. ასეთი დისპოზიციიდან მათ შეეძლოთ ერთდროული მარბიელი ლაშქრობების ორგანიზება სხვადასხვა მიმართულებით“. ანუ ილ-ლაზისთვის სტრატეგიულად ყველაზე მომგებიანი იქნებოდა, პირველ ეტაპზე, თბილისში და მის სანახებში დაბანაკება. რაც შეეხება ს.მარგიშვილის შემდგომ მსჯელობას, „სამხედრო თვალსაზრისით ასეთი სტრატეგიული ამოცანა პირველ ეტაპზე არა ტერიტორიების დაკავებასა და და ციხე-სიმაგრეთა აღებას გულისხმობდა, არამედ მოწინააღმდეგის იძულებას, მისთვის არახელსაყრელ პირობებში ბრძოლის მიღებასა მისი ცოცხალი ძალის განადგურების მიზნით, რაც როგორც ერთბაშად (ე.ი. გენერალური ბრძოლით), ასევე თანმიმდევრულად (ე.ი. მარბიელი ლაშქრობებით) შეიძლება განხორციელებულიყო“,¹⁵ ცოტა განსხვავებული მოსაზრება გვაქვს.

თბილისის, დმანისისა და განძის დაცვას მუსლიმები მხოლოდ ერთ შემთხვევაში შეძლებდნენ, თუ დავით მეფის სამხედრო პოტენციალს სერიოზულ დარტყმას მიაყენებდნენ. მარბიელი ლაშქრობებით ამის გაკეთება რთული იქნებოდა. უცნობ ქვეყანაში, პარტიზანული ბრძოლის ტაქტიკით (და ქართველებს შეეძლოთ ბრძოლის ასეთი ხერხი აერჩიათ) მოქმედი მოწინააღმდეგის განადგურება ძნელი ამოცანაა. ილ-ლაზს სამშვილდე, რუსთავი და თბილისი მახლობლად არსებული სხვა ციხეები რომც აეღო ეს საბოლოო ჯამში რეალურად ბევრს არაფერს ნიშნავდა, თუ ქართველთა სამხედრო ძალის თუნდაც ერთი დიდი ნაწილი არ განადგურდებოდა. ყოველთვის იქნებოდა საფრთხე, რომ კოალიციის წასვლის შედეგ (და ადრე თუ გვიან მას წასვლა მოუწევდა) დავით მეფე კვლავ დაიბრუნებდა ამ ციხეებს და ისევ შეუქმნიდა საფრთხეს მუსლიმთა მფლობელობას საქართველოს ამ ნაწილში. მართებულად წერდა ივ.შაიშვილაშვილი, „მათ ამჯამადაც შეეძლოთ ძველებურად აეღოთ თავი და პირდაპირ შედგომოდნენ ქართული პროვინციების რბევა-ოხრებას, რაც არც ისე დიდი ხნის წინათ მათი ველური ბრბოების აღფრთოვანების უმთავრეს წყაროსა და ერთგვარ გასართობსაც კი წარმოადგენდა ... ჯერ გზიდან უნდა ჩამოეშორებინათ ქართული სახელმწიფოს მკლავგაგარი გუშაგი - დავით აღმაშენებლის არმია, ე.ი. არმიას აუცილებლად უნდა შეებოდნენ და

¹⁵ ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ, გვ. 153.

გაეტეხათ მისი ძლიერება. ამიტომ გარკვეული აზრით მომავალი ბრძოლის ასპარეზის არჩევანი ქართველთა ხელში იყო“.¹⁶

ილ-ლაზი გამოცდილი სარდალი იყო და ალბათ ერჩივნა ერთ გენერალურ ბრძოლაში დაემარცხებინა ქართველები, მათი სამხედრო ძლიერება გაეტეხა და შემდეგ შემოსდგომოდ ციხეებს. ამიტომ სავარაუდოდ ის უფრო იყო დაინტერესებული დიდი ბრძოლის გამართვაში, ვიდრე დავით აღმაშენებელი. რა თქმა უნდა თუ ქართველები ბრძოლას არ მიიღებდნენ, თბილისთან დაბანაკებულ ილ-ლაზს შეეძლო მაერბიელი რაზმები გაეშვა შიდა და ქვემო ქართლის, ასევე კახეთ-ჰერეთის მიმართულებით და ეს მხარეები აეოხრებინა. ისიც ცხადია, რომ ეს საქართველოს სამეფოს სერიოზულ ზიანს მიაყენებდა (მოსახლეობის განადგურება, სახნავ-სათესი სავარგულების აოხრება და სხვ.). თუმცა მთავარი ამოცანა მაინც გადაუჭრელი დარჩებოდა, ქართველთა სამხედრო ძალა არ განადგურდებოდა. შეიძლება პირიქითაც მომხდარიყო, მარბიელი რაზმები ქართველებს ცალ-ცალკე დაემარცხებინათ.

კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ, ჩვენ ვეთანხმებით ს.მარგიშვილის თვალსაზრისს, რომ ილ-ლაზის მიზანი თბილისი, დმანისისა და განძის დაცვა იყო. ამისთვის კი ორი რამ უნდა გაკეთებულიყო: მუსლიმებს ქართველებისთვის ამ რეგიონში მდებარე ციხე-სიმაგრეები უნდა წაერთმიათ და საქართველოს სამხედრო პოტენციალი სერიოზულად დაესუსტებინათ. სხვა საკითხია როდის ერჩივნა ილ-ლაზს მთავარი ბრძოლის გამართვა, თბილისის სანახებში მოსვლის შემდეგ თუ მანამდე. აქ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება და ორივე მოსაზრებას არსებობის თანაბარი უფლება აქვს. ძნელი სათქმელია რა ერჩივნათ მუსლიმებს, ჯერ ციხე-სიმაგრეები აეღოთ და მერე ბრძოლაში ქართველთა მხედრობა დაემარცხებინათ. თუ ჯერ ბრძოლა გაემართათ და შემდეგ შემოეწყობოდნენ ციხე-სიმაგრეებს. ალბათ მათთვის მეორე ვარიანტი უძჯობესი იყო, რადგან ციხე-სიმაგრეების ალყა იმ დროს როდესაც ქართველთა ძალა დაუმარცხებელი იყო და თავისუფალი მომქმედების საშუალება ქონდა სარისკო გადაწყვეტილება იქნებოდა.

გასათვალისწინებელია, რომ ილ-ლაზს მეგზურობას გაუწევდნენ თბილელ-დმანელი ვაჭრები, რომლებსაც კარგად ეცოდინებოდათ არა მარტო თბილისთან მისასვლელი გზები, არამედ ზოგადად არსებული ვითარებაც. რომელ გზას ურჩევდნენ მეგზურები მუსლიმთა სარდალს და თავად ის რა მი-

¹⁶ ქ. ჩხატარაიშვილი, ივ. შაიშვილაშვილი. დიდგორის ბრძოლა, გვ. 80-81.

მართულებას აირჩევდა? ამ კითხვაზე პასუხი მხოლოდ ვარაუდის სფეროს განეკუთვნება.

სავსებით სწორად შენიშნავდა ნ.ბერძენიშვილი, „ქუეყანა თრიალეთისანი“ საქართველოს ისტორიულ წარსულში განსაკუთრებული მნიშვნელობის პროვინცია იყო. გეოგრაფიული ცენტრი, უმაღლესი ზეგანი, ოთხივე მხრით წყალგამყოფი ტერიტორია მის გარშემო მდებარე ქვეყნებს (ზემო, შიდა და ქვემო ქართლს) ბუნებრივად ჰყოფდა და აკავშირებდა. გასაგებია თუ „ქუეყანა თრიალეთისანი“ - ეს ბუნებრივი გზასაყარი - უძველეს დროიდანვე გზებით დაიქსელა ... თრიალეთზე მიდიოდნენ სავაჭრო ქარავნები, ქართველთა ლაშქარი და უცხო დამპყრობელნი ოთხივე მხრით ... თრიალეთს დგებიან ლაშქრით ქართველი თუ უცხო დამპყრობელნი, საიდანაც ოთხივე მხრით უმარჯვესი გზები მიდიან. თრიალეთს დადგა XI საუკუნის 60-იან წლებში ალფ-არსლანი. უმოკლეს ხანში აქედან მისმა მარბიელმა მთელი საქართველო მოიცო. აქ იდგა 1124 წელს დავით აღმაშენებელი, აღმოსავლეთით, სამხრეთით თუ დასავლეთით თურქთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამზადებული. აქედან ჩაატარა მან შესანიშნავი თავისი სისწრაფით საქართველოს ლაშქრის მობილიზაცია „წიგნები წუევისა მიმოდისროლა და მესამესა დღესა სამოცდა (ათი) ათასი მხედარი წინაშე უდგა“.¹⁷ ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე თრიალეთს მოსვლა სავსებით შესაძლებელია თავად ილ-ლაზის თავდაპირველი გეგმაც ყოფილიყო.

დიდგორის ბრძოლასთან დაკავშირებულ კითხვებზე პასუხების გაცემა ძალიან ხშირად წყაროებში დაცული ინფორმაციის ინტერპრეტაციაზეა დამოკიდებული. ეს კი ცხადია სხვადასხვა მოსაზრებების არსებობას იწვევს. მწელია მტკიცება, რომ რომელიღაც ერთი თვალსაზრისია ჭეშმარიტი და სხვა ყველა კი მცდარი. ყველა მოსაზრებას თავისი არგუმენტაცია გააჩნია. ჩვენ საკუთარი შეხედულება გვაქვს დიდგორის ბრძოლასთან დაკავშირებით და აქედან გამომდინარე ვახდენთ იმდროინდელი ვითარების აღდგენას.

მუსლიმთა კოალიციის მოძრაობის მარშრუტის დასადგენად რამდენიმე საკითხია გასარკვევი.

პირველი - კოალიციის მონაწილეები ცალ-ცალკე შემოვიდნენ საქართველოში თუ უკვე აქ გაერთიანდნენ, ვთქვათ თრიალეთში? ალ-ფარიკი მართალია წარეს, რომ მუსლიმთა სარდლები სამი მიმართულებიდან იწყებენ საქართველოსკენ მოძრაობას (ილ-ლაზი ყარსიდან, თოღრული - განიდიდან, თუ-

¹⁷ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში, გვ. 66.

ღან არსლან კუზიანი - დვინიდან), მაგრამ მისი შემდგომი თხრობიდან თითქოს ისე ჩანს, რომ ყველანი საქართველოს საზღვრებში შემოსვლამდე თუ არა, შემოსვლიდან მალევე გაერთიანდნენ.¹⁸ ჩვენი აზრით, მუსლიმთა კოალიცია თრიალეთში უკვე გაერთიანებული ძალებით მოვიდა.

მეორე - სად გაერთიანდა მუსლიმთა ლაშქარი? ალ-ფარიკის მიხედვით ილ-ლაზი მოვიდა ყარსში და იქიდან გამომართა საქართველოსკენ. ყარსში ალბათ მართლაც შეჩერდა ილ-ლაზი, მაგრამ აქედან პირდაპირ საქართველოსკენ გამემართა თუ არა ეს დანამდვილებით უცნობია. აქ უნდა ერთი საკითხი დავაზუსტოთ - რა ერჩივნა ილ-ლაზს, თავიდანვე შემოსულიყო საქართველოს საზღვრებში (ვთქვათ ყარსიდან ჯავახეთის მიმართულებით ემოდრავა, როგორც სმარგიშვილი ვარაუდობს) და ქართველთა მუდმივი თავდასხმის საფრთხის ქვეშ ყოფილიყო, თუ რაც შეიძლება გვიან გადმოელახა საქართველოს საზღვარი? ჩვენ მეორე მოსაზრება უფრო მისაღებად მიგვაჩნია. ილ-ლაზის მიზანია მიაღწიოს თბილისამდე და თუ გზაში საშუალება ექნება გამართოს გენერალური ბრძოლა. ჩვენი აზრით, ილ-ლაზი ყარსიდან ანისში მივიდოდა (გასათვალისწინებელია, რომ კოალიციაში სომხეთის ამირებიც იყვნენ) და მცირე ხანს იქ შეჩერდებოდა კიდევ. შესაძლოა ამას ისიც ადასტურებდეს, რომ მარცხის შემდეგ კოალიციის მონაწილეთა ერთმა ნაწილმა ანისის მიმართულებით გაქცევა არჩია, ანუ ისევ ნაცნობი გზით წავიდნენ.¹⁹ სად იქნებოდა ყველაზე ოპტიმალური ანისიდან, დვინიდან და განძიდან მომავალი მუსლიმური ჯარების გაერთიანება? ალბათ სადღაც ქვემო ქართლში. ანისიდან და დვინიდან წამოსული ძალები სავარაუდოდ უფრო ადრე გაერთიანდნენ და შემდეგ შეუერთდა მათ განძიდან გამოსული ლაშქარი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ კოალიცია სადღაც დმანისთან უნდა გაერთიანებულიყო. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ დმანისი მუსლიმთა ხელში იყო და დმანელი ვაჭრები, ტფილელ და განძელ ვაჭრებთან ერთად იყვნენ წასული დახმარების სათხოვნელად სულთანთან.

მესამე - ქვემო ქართლიდან, დმანისიდან რა მიმართულებით შეეძლო ემოდრავა ილ-ლაზს თბილისისკენ? „თბილისიდან ქვემო ქართლისკენ გზები კოჟრისა და კარის კარით გადიოდა. პირველი კოჟრის კარიდან ტაბახმელამ-

¹⁸ Ибн ал-Азрака ал-Фарики. Истории Майяфарикина. Труды института истории АН Азербайджанской ССР. Т. XII. Баку. 1957 г. 222-223; (http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Аchmed_Dede/text2.phtml?id=12780)

¹⁹ ლ. დავლიანიძე. მათე ურპაყის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ. კრებ.: საქართველო რუსთაველის ხანაში. თბ. 1966, გვ. 246-247.

დის თბილისი მანგლისის გზას მიყვებოდა ... მეორე გზა თბილისიდან სამხრეთისკენ მარნეულს განშტოვდებოდა ... ორივე ეს გზა ძველთაგანვე მჭიდროდ დასახლებულ კულტურულ რაიონებს აკავშირებდა. ისინი დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობისანი იყვნენ. ამავე დროს საქართველო ამ გზებით თავის სამხრეთის მეზობლებს უკავშირდებოდა და ამდენადვე ხსენებულ მარშრუტებს სამინაოს გვერდით საგარეო მნიშვნელობაც ჰქონდათ“.²⁰ თუმცა ნბერძენიშვილი იქვე აღნიშნავდა, რომ „ორივე გზა ვიწრო და გრძელი ხეობებით მიდიოდა და მათი ჩაკეტვა საჭიროების დროს დიდ სიძნელეს შეამთხვევდა შემოსევის მსურველს. მოხერხებულ ადგილებზე მაგარი ციხეები უპირველესად ამ მიზნებს ემსახურებოდა“. მიუხედავად ნბერძენიშვილის შენიშვნისა ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დმანისი-ნახიდური-მარნეული²¹ და შემდეგ თბილისი, ის მიმართულება იყო რომლითაც წესით ილ-ლაზს უნდა ემოდრაგა, მაგრამ ის თრიალეთში „აღმოჩნდა“.

მეოთხე - თუ მუსლიმთა კოალიცია ქვემო ქართლში გაერთიანდა რატომ მივიდა კოალიციური ლაშქარი „თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა“? შესაძლოა ორი მოსაზრების გამოთქმა: პირველი - ილ-ლაზს თავიდანვე ურჩიეს მანგლის-დიდგორის გზით წამოსვლა; მეორე - მუსლიმთა სარდალს სხვა გზა შესთავაზეს, მაგრამ ქართველებმა აიძულს თრიალეთის გზა აერჩია. ცხადია ზუსტი და ცალსახა პასუხის გაცემა შეუძლებელია. ვფიქრობთ, რომ ქართველებმა სხვა არჩევანი არ დაუტოვეს. ჩვენი აზრით, საქართველოში დმანისის მხრიდან შემოსული მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი დავით აღმაშენებელმა აიძულა სწორედ ისეთი მარშრუტი აერჩია, რომელიც ქართველთა მეფეს აწყობდა. დავითმა ილ-ლაზი აიძულა ბრძოლა იქ მიეღო სადაც ეს ქართველთათვის იყო სასურველი და არა მუსლიმთათვის. სწორედ ამაშია დავით აღმაშენებლის სამხედრო გენია. მეფის ისტორიკოსი საკმაოდ ზოგად ცნობებს იძლევა დიდგორის ბრძოლის შესახებ, თუმცა აღნიშნავს, „ვითარ წინა განაწყო სპა მისი, და თუ ვითარ ყოველი საქმე შეუნიერად და ღონიერად ყო, რაბამ რამე წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ ვითარ თჳსნი სპანი დაიცვნა უვნებელად, ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედა-მიწევნით ყოველსავე“.²²

²⁰ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში, გვ. 73-74.

²¹ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში, გვ. 75-76.

²² ცხოვრებაჲ. მეფეთ-მეფისა დავითისა. ტექსტი გამოსაცემად მომზადდა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მ. შანიძემ. თბ. 1992, გვ. 190-191.

ვფიქრობთ, რომ ამ სიტყვებში არა მხოლოდ უშუალოდ 12 აგვისტოს მომხდარი ბრძოლა უნდა იგულისხმებოდეს, არამედ წინა პერიოდიც, როდესაც დავით მეფემ თავის გეგმის მიხედვით წარმართა ყოველივე და ილ-ლაზი ფაქტობრივად გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააგდო.

დიდგორში ბრძოლის გამართვა ილ-ლაზისთვის იძულებითი ნაბიჯი იყო. ქჩხატარაიშვილი აღნიშნავს, „საომარი ადგილის შერჩევითა და ბრძოლის თავისი გეგმის მტრისთვის თავზე მოხვევით დავით აღმაშენებელმა თავისი ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭი გამოავლინა ... დიდგორთან მოსულ თურქებს ისეთი გამოცდილი სარდალი ჰყავდათ, რომ მისი შეცდომის ახსნა მხოლოდ ორი რამით შეიძლება: 1) ილ-ლაზი იძულებული იყო ბრძოლაში ჩაბმა ეჩქარა, რათა შორიდან მოყვანილი, ერთმანეთთან ორგანულად დაუკავშირებელი სამხედრო რაზმების ერთიანობა შეენარჩუნებინა და მათი ბრძოლისუნარიანობა დროულად გამოეყენებია; 2) ილ-ლაზის სიფხიზლე მოადუნა თრიალეთში თავმოყრილი ჯარების სიმრავლემ, რასაც ერთხმად აღნიშნავენ იმდროინდელი უცხოელი და ქართველი მემატიანეები“.²³

ივ. შაიშველაშვილი თვლიდა, „თურქ-სელჩუკთა მიერ წამოწყებული ეს დიდი ლაშქრობა მათ სასარგებლოდ მხოლოდ მაშინ დასრულდებოდა, როცა ქართულ არმიას პირისპირ ბრძოლაში დაამარცხებდნენ ... მათ ამჯამადაც შეეძლოთ ძველებურად აეღოთ თავი და პირდაპირ შედგომოდნენ ქართული პროვინციების რბევა-ოხრებას, რაც არც ისე დიდი ხნის წინათ მათი ველური ბრბოების აღფრთოვანების უმთავრეს წყაროსა და ერთგვარ გასართობსაც კი წარმოადგენდა ... ჯერ გზიდან უნდა ჩამოეშორებინათ ქართული სახელმწიფოს მკლავმაგარი გუშაგი - დავით აღმაშენებლის არმია, ე.ი. არმიას აუცილებლად უნდა შეებოდნენ და გაეტეხათ მისი ძლიერება. ამიტომ გარკვეული აზრით მომავალი ბრძოლის ასპარეზის არჩევანი ქართველთა ხელში იყო. სადაც არ უნდა დაჯგუფებულიყო იგი, თურქები იქ უნდა შეებოდნენ მას ... დიდგორის ბრძოლა, რომ სახელდობრ დიდგორში მოხდა, ამის უპირველეს მიზეზად დავით მეფის გადაწყვეტილება უნდა ჩაითვალოს“.²⁴

რა თქმა უნდა, დიდგორში ბრძოლის გამართვა დავით აღმაშენებლის გადაწყვეტილება იყო, მაგრამ ბოლომდე ვერ გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომ სადაც არ უნდა დაჯგუფებულიყო ქართველთა ჯარი, თურქები იქ უნდა შეებოდნენ მას. ილ-ლაზი ცხადია ქართველებთან გენერალური ბრძოლის გამარ-

²³ ქ. ჩხატარაიშვილი, ივ. შაიშველაშვილი. დიდგორის ბრძოლა, გვ. 18.

²⁴ ქ. ჩხატარაიშვილი, ივ. შაიშველაშვილი. დიდგორის ბრძოლა, გვ. 80-81

თვას გეგმავდა, მაგრამ ნებისმიერ ადგილზე გამართავდა კი? ასეთი გამოცდილი სარდალი თავისი ნებით ისეთ ადგილს, რომელიც მას არ აწყობდა და დიდგორი სავარუდოდ არ აწყობდა, არ აირჩევდა. საჭირო იყო მისი იძულება, რათა ბრძოლა იქ მიეღო სადაც არ სურდა.

როგორ აიძულა ქართველთა უპირველესმა მეფემ გამოცდილი ილ-ლაზი დაეშვა შეცდომა (შეცდომებიც კი), ცხადია ზუსტად უცნობია. შეგვიძლია მხოლოდ ვარაუდი გამოვთქვათ. აქ აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ რამდენიმე მუსლიმი ისტორიკოსის ცნობა, რომ თავდაპირველად ქართველები დაამარცხდნენ და გაიქცნენ. მუსლიმები მათ დაედევნენ, ხოლო შემდეგ მოულოდნელად მობრუნებულმა ქართველებმა გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვეს.

ქემალ ად-დინის თანახმად, „სელჯუკთა მეფემ ტოლრულმა ქართველებისა და მათი მეფის დავითის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა ილ-ლაზი ორთოკის ძეს, რომელიც გაემართა მისკენ მრავალრიცხოვანი არმიით. მას თან ახლდა ღუბეის სადაკას ძე. მუსულმანებმა, რომლებმაც თავდაპირველად დაამარცხეს ისინი, მისდიეს მტერს ბილიკებით და მოქცნენ მათ ზურგში მთის გადასასვლელზე. შემდეგ ქართველები გზაზე შემოუბრუნდნენ მათ და დაამარცხეს მუსულმანები. მისდევდნენ რა, ქართველები ხოცავდნენ და ტყვედ იგებდნენ მათ. ღუბეისი, რომლისგანაც წართმეულის ღირებულება შეადგენდა 300 000 დინარს, ნაჯმ ად-დინ ილ-ლაზისთან ერთად გაემართა მარდინში უვნებლად“.²⁵ მართებულად შენიშნავს გურამ კუტალია, რომ ეს დავით მეფის სამხედრო ხრიკი იყო და მოწინააღმდეგის შეტყუებას ითვალისწინებდა.

ქართველთა თავდაპირველი მარცხისა და შემდგომ მათი გამარჯვების შესახებ მოგვითხრობს იბნ ალ-კალანისთანაც. ამ უკანასკნელის მიხედვით, ქართველები თავს დაესხნენ თოლრულს, რომელმაც დახმარება სთხოვა ილ-ლაზსა და ღუბაისს. ქართველთა ჯარი შეშინებული გაიქცა და მუსლიმები მათ დაედევნენ. მაგრამ მოულოდნელად ქართველები მობრუნდნენ, მუსლიმებს შეუტეს და დაამარცხეს. «В этом году также сообщалось о появлении грузин из Дурубы и их нападении на территории князя Тогрыла. Последний попросил помощи у эмира Наджм аль-Дина иль-Гази, сына Ортука, правителя Алеппо, а также у туркмен и эмира Дубайс бен Садак бен Мазияда. Они откликнулись на его просьбу и вышли к нему на помощь с большим войском. Армия грузин в панике бежала, а мусульмане

²⁵ გ. კუტალია. ქემალ ად-დინის ცნობები დიდგორის ბრძოლის შესახებ. მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“. 1974 წ. ტ. 74. №2, გვ. 104.

преследовали их и осадили в Дурубе, но тут грузины атаковали мусульман, обратили их в бегство и убили многих. После этого они пошли на город Тифлис, с боем взяли его и казнили его жителей».²⁶

პირველ შეტაკებაში ქართველთა მარცხსა და უკუქცევაზე საუბრობს იბნ ალ-ადიმც.²⁷

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებაზე დაყრდნობით, მუსლიმთა კოალიციასთან გამართულ ორ ბრძოლაზე საუბრობს ს.კაკაბაძე. თუმცა მეცნიერი თვლის, რომ პირველი ბრძოლა ქართველთა გამარჯვებით დასრულდა. „ყოფილა ორი ომი - პირველი ომი, სადაც აგრეთვე თურქებმა ვერ შეძლეს „წინადადგომა“ და დამარცხდნენ და მეორე კიდეც ის სადაც თვითონ დავითი ხელმძღვანელობდა „წინადადგომას“ მთელი სამი საათის მანძილზე, თურქების საბოლოო დამარცხებამდე. პირველი ომი იგულისხმება დიდგორის ქედზე დავითის ხელმძღვანელობით, ძეგვის ხევისა და დიდმის წყლის სათავეებს შუა (საწკეპელას ზეგანზე) და მეორე კიდეც - მთავარი ომი - მის აღმოსავლეთით ათიოდე კილომეტრზე დიდგორწინაზე, დავითისავე განკარგულებით“.²⁸

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მოწინააღმდეგის უკვე საქართველოს სამხრეთ საზღვრებთან გამოჩენისთანავე აწვდიდნენ მსტოვრები დავით მეფეს საჭირო ცნობებს. მეფემ გამოიცნო ილ-ლაზის ჩანაფიქრი, თბილისის სანახებში მოსვლა და მას საკუთარი გეგმა დაუპირისპირა. მეფემ არაპირდაპირი მოქმედების სტრატეგია აირჩია, „არაპირდაპირი მოქმედების გზით მოწინააღმდეგის შეიარაღებული ძალების ბრძოლისუნარიანობის მოშლა, მისი მდგრადობის დარღვევა და ომის წარმოებისათვის მისი ნების პარალიზება“.²⁹ გეგმის მთავარი იდეა მტრის ისეთ ადგილზე შეტყუება იყო სადაც ის თავის რიცხობრივ უპირატესობას ვერ გამოიყენებდა. თვითანვე შეიძლება ითქვას, რომ მეფემ ეს ჩანაფიქრი ბრწყინვალედ შეასრულა. „დავითმა გააკეთა ის რასაც ლიდელ-ჰარტი ელასტიურ ქმედებას უწოდებს: აიძულა მოწინააღმდეგე გაეკეთებინა ისეთი მოძრაობა, რომელზეც დაიჭირა და მისი ძალისხმევა მის წინააღმდეგვე გამოიყენა“.³⁰

²⁶ Гамильтон Гибб, Дамасские хроники крестоносцев. Москва. 2009 ст. 119 (http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Kalanisi_2/text13.phtml?id=12830)

²⁷ გ. ჯაფარიძე. ნუჯმ აღ-დინ ილლაზი, კრებულში დავით აღმაშენებელი თბ. 1990, გვ. 223.

²⁸ ს. კაკაბაძე. დიდგორის ბრძოლა, გვ. 105.

²⁹ კ. კაციტაძე. სტრატეგიის საფუძვლები. თბ. 2007, გვ. 340.

³⁰ კ. კაციტაძე. სტრატეგიის საფუძვლები, გვ. 352.

გ.ჯაფარიძე აღნიშნავს, რომ „ჩანს დავითმა გამოიყენა ის ტაქტიკური ხერხი, რომელიც საერთოდ უცხო არ იყო აღმოსავლეთის სამხედრო ხელოვნებაში, დამარცხების იმიტაციით გაათამაშა მტერი და შეიტყუა იქ, სადაც გენერალური ბრძოლის გამართვა მისთვის უფრო ხელსაყრელი იყო“.³¹

მოწინააღმდეგის შეტყუებაზე საუბრობს ს. მარგიშვილიც. მეცნიერის აზრით ეს „მარცხი“ და შემდეგ შეტყუება მიზნად ისახავდა მტრის დიდგორის ქედისკენ გატყუებას და ჩასაფრებაში შეყვანას.³²

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დმანისის სანახებში მოხდა პირველი შეტაკება მუსლიმთა კოალიციურ ლაშქართან და „მარცხის“ გათამაშება. აქედან მოხდა მათი შეტყუება თრიალეთის მიმართულებით. ანუ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. ჩვენი აზრით, გასათვალისწინებელია ერთი მომენტიც, ილ-ლაზი მხლოდ იმ შემთხვევაში დაეღვენებოდა „დამარცხებულ და გაქცეულ“ ქართულ მხედრობას თუ დარწმუნდებოდა, რომ მის წინააღმდეგ იბრძოდა ქართველთა არა უმნიშვნელო ნაწილი, არამედ დავითის ჯარის უმეტესობა. დავით აღმაშენებელს ისე უნდა წარმოეჩინა ვითარება, თითქოს დმანისის სანახებში ბრძოლის გამართვა მისი უმთავრესი გადაწყვეტილება იყო და მისი მხედრობის ძირითადი ნაწილიც აქ იყო თავმოყრილი. ამიტომ ვფიქრობთ, შესაძლოა დმანისთან ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღო საბრძოლველად შეკრებილი საქართველოს მხედრობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა. პირობითად 10-15 ათასმა კაცმა. ქართველები დმანისის სანახებში მყოფ მოწინააღმდეგეს დაესხნენ თავს. ბრძოლა ალბათ გაგრძელდა საათი, საათნახევარი და შემდეგ დათქმულ ნიშანზე ქართველებმა ბრძოლის ველი მიატოვეს და სწრაფად დაიხიეს უკან ჩრდილოეთით, თრიალეთის ქედის მიმართულებით. გარკვეული ხნის შემდეგ იმავე მიმართულებით დაიძრნენ მუსლიმებიც. უკანდახეულ ქართველთა ღვენისას მუსლიმთა კოალიციას შემოაღამდა და ბანაკი დასცა მანგლისსა და დიდგორს შორის. კოალიციური ლაშქრის მეწინავე ნაწილი, ილ-ლაზისა და ღუბეისის სარდლობით დიდგორის მიდამოებში დაბანაკდა. ჯარის დანარჩენი ნაწილი კი - მანგლისამდე არსებულ ტერიტორიაზე.

ნბერძენიშვილის, ივ.ჯავახიშვილისა და ს.ჯანაშიას ავტორობით დაწერილ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში ერთი საინტე-

³¹ გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში. თბ. 1995, გვ. 49.

³² ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ (ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ), გვ. 166.

რესო მოსაზრებაა - „მტრის ჯარმა სწრაფად იარა. მოულოდნელად შემოიჭრა საქართველოში, მხარმარჯვენე დატოვა თბილისი“.³³ დიდგორისკენ მოძრაობისას თბილისის მხარმარჯვენე დატოვება შეიძლება იმ შემთხვევებში თუ მიემართები სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ ან სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისკენ. წარმოუდგენელია თბილისის მხარმარჯვენე დატოვება სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ მოძრაობისას (ასე იმოდრავება კოალიციური ლაშქარი თუ ის ჯავახეთიდან შემოვიდა თრიალეთში).

ილ-ლაზი გამოცდილი სარდალი იყო და მას ნებისმიერი მიმართულებით ვერ შეიტყუებდი (ვთქვათ დასავლეთ საქართველოს მიმართულებით). მუსლიმთა კოალიციის შესატყუებლად საჭირო იყო ისეთი ადგილის შერჩევა, რომელიც ილ-ლაზის თავდაპირველ ჩანაფიქრს ძალიან არ შეეცვლიდა და ამავე დროს ეჭვიც არ გაუჩნდა ქართველთა სამხედრო ხრიკთან დაკავშირებით. თრიალეთი სწორედ ასეთი ადგილი იყო.³⁴ კიდევ ერთხელ მოვიტანო ნბერძენიშვილის მოსაზრებას, რომ „ქუეყანა თრიალეთისანი“ საქართველოს ისტორიულ წარსულში განსაკუთრებული მნიშვნელობის პროვინცია იყო. გეოგრაფიული ცენტრი, უმაღლესი ზეგანი, ოთხივე მხრით წყალგამყოფი ტერიტორია მის გარშემო მდებარე ქვეყნებს (ზემო, შიდა და ქვემო ქართლს) ბუნებრივად ჰყოფდა და აკავშირებდა“.³⁵ თრიალეთიდან შეიძლებოდა შეტევა თბილისი მიმართულებითაც და შიდა ქართლის მიმართულებითაც. ამას მეგზურები ალბათ ეტყოდნენ მუსლიმთა სარდალს. თუ ილ-ლაზი თრიალეთისკენ (მანგლის-დიდგორისკენ) უკანდახეულ ქართველთა მხედრობას დაეწყო და დაამარცხებდა მას გზა ხსნილი ექნებოდა ორივე მხარეს. მტრის შეტევა ფრიად მნიშვნელოვან სტრატეგიულ რეგიონში ძალიან თამამი, თუმცა ამავე დროს სახიფათო გადაწყვეტილება იყო და რაც მთავარია ალბათ სრულიად მოულოდნელი ილ-ლაზისთვის.

იყო სავარაუდოდ მეორე მომენტიც. დმანისიდან თბილისისკენ მიმავალი გზა გადაკეტილი ქონდა ქართულ მხედრობას. ისიც გავიხსენოთ, რომ სამშვილდე და რუსთავი ქართველებს ეპყრათ უკვე კარგა ხანია. ილ-ლაზს სურ-

³³ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია. საქართველოს ისტორია. ნაწ. I. თბ. 1950, გვ. 184.

³⁴ ჩვენ არ ვეთანხმებით ს. მარგიშვილს, რომ გათამაშებული მარცხის შემდეგ შეტევა მოხდა კონკრეტულად დიდგორის ქედისკენ. ჩვენი აზრით ეს „მარცხი“ მოხდა უფრო ადრე და ითვალისწინებდა მოწინააღმდეგის თრიალეთში შეტყუებას.

³⁵ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში, გვ. 66.

და საქართველოს ჯართან დიდი ბრძოლის გამართვა, მაგრამ ალბათ არა ქართველთა მიერ წინასწარ გამზადებულ და გამაგრებულ პოზიციებზე.

შესაძლოა გვეფიქრა, რომ თრიალეთისკენ დაძვრის შემდეგ ეგებ ილ-ლაზმა თავდაპირველ გეგმაში ცვლილება შეეტანა და შიდა ქართლის დაკავება სცადა, როგორც ამას ქართველ მეცნიერთა ნაწილი თვლის. მით უმეტეს თრიალეთიდან შიდა ქართლში რამდენიმე გზა გადადიოდა. „თრიალეთის მთებიდან გამოსული მდინარეები: ძამა, ტანა, თეძამი, კავთურა და ნიჩბისის წყალი მათი შენაკადებით ქმნიდნენ ხეობებს, რომლებიც შიდა ქართლს ბუნებრივად აკავშირებდნენ თორ-თრიალეთ-მანგლისთან. თორ-გუჯარეთი, თრიალეთი და მანგლისი კი გზასაყარი ქვეყნები იყვნენ, საიდანაც არაერთი მარშრუტი შიდა ქართლში შედიოდა სწორედ ამ ხეობებით ... თრიალეთ-მანგლისიდან შიდა ქართლში თეძამის ხეობით მომავალი გზები სამი სხვადასხვა პუნქტიდან გამოდიოდა: თეძამის სათავიდან, კლდეკარიდან და მანგლისიდან. პირველი მათგანი გამოივლიდა ჭვარებს, დედაციხეს, ხევლრძის მონასტერს, რკონის მონასტერს, რკონის ციხის რაიონში შემოდიოდა. მეორე მარშრუტი კლდეკარიდან სალომია-სამაჭალოზე ჩამოვლით რკონის ციხესვე ჩამოდიოდა. მანგლისიდან მესამე მიმართულება „გოსტბის თავს“ გამოივლიდა და იმავე რკონის ციხის რაიონში აღმოჩნდებოდა. ხეობიდან გასვალს ამ გზას „მაღალსა კლდესა ზედა, მაგარი, მდინარესა ზედა თეძამისასა“ ზენადრის ციხე უდარაჯებდა. აქედან გზა ხსნილი იყო დოესის მინდვრით გორისკენ (ქვახვრელი-უფლისციხისკენ) ან კიდევ ახალქალაქით თბილისისკენ. მეორე გზა რკონის რაიონიდან, ეს „ქვენადრის გზა“ იყო. ის მდინარე თეძამის მარჯვენა ნაპირზე იკვ-ჩაჩუბეთი-ქვენადრისზე გამოივლიდა და ერთაწმინდა-ახალქალაქში შემოდიოდა. თეძამის მარცხენა ნაპირით ფიცეს-საორბისზე მესამე გზა მიდიოდა ... შიდა ქართლიდან მანგლისისკენ გზები რამდენიმე მიმართულებით მიდიოდა. 1. ახალქალაქ-ცხირეთზე 2. მდინარე კავთურას ხეობით (თვალადი-წინარეხი-ბოტისიან, თვალადი-წინარეხი-ქვათახევი-ციხე კავთა). ნიჩბისის ხევით (ოხერა-ნიჩბისი-ციხე კავთა) და ძეგვის ხევით (ძეგვი-ხეკორძი-კოშკი). ციხე კავთა როგორც ჩანს კონტროლს უწევდა მანგლისიდან შიდა ქართლში მიმავალ მთავარ გზებს ნიჩბისზე და თვალადზე“.³⁶ ჩვენი აზრით, ილ-ლაზს საკუთარი თავდაპირველი განზრახვა არ შეუცვლია თრიალეთში შემოსვლის შემდეგ შიდა ქართლისკენ არ აუღია გზი. კოალიციური ლაშქრის მოძრაობის მარშრუტი მანგლისიდან დიდგორისკენ, სავარაუდოდ, იმაზე მი-

³⁶ ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველი ეპოქის საქართველოში. გვ. 42; 48; 50.

უთითებს, რომ ილ-ლაზს ჯარი თბილისისკენ მოყავდა. მას თრიალეთიდან შიდა ქართლში გადასვლა რომ ნდომებოდა ეს მანგლისთან უნდა გაეკეთებინა და თეძმის თუ არა კავთურას ან ნიხბისისწყლის ხეობის მიმართულებით უნდა ემოძრავა, ანუ ჩრდილოეთისკენ წასულიყო და არა აშკარად აღმოსავლეთისკენ.

დავით აღმაშენებლის ძემატანე წერს, „მოვიდეს თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა.“ როგორ უნდა გავიგოთ მისი სიტყვები? ივ.შაიშველაშვილი თვლიდა რომ საუბარია სამ პუნქტზე: თრიალეთზე, მანგლისზე და დიდგორზე. „თურქების ლაშქარი ამ სამ რაიონში უნდა დაჯგუფებულიყო, სამივე ეს გეოგრაფიული მიკრორაიონი ძველთაგანვე ერთიანი დიდი სტრატეგიული მიმართულების ამოსავალ პოზიციას წარმოადგენდა“.³⁷ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ძემატანეს სიტყვები შემდეგნაირად უნდა გავიგოთ: მტერი მოვიდა თრიალეთში, კუნკრეტულად კი მანგლისსა და დიდგორში. მანგლისი და დიდგორიც თრიალეთის „ქვეყანაში“ მდებარეობს.

ჩვენი აზრით, მუსლიმთა კოალიციის მოსვლა თრიალეთში მოხდა ილ-ლაზის თავდაპირველი გეგმის საწინააღმდეგოდ. ის დავითმა იძულებული გახდა თრიალეთში მისულიყო. აქედან ილ-ლაზს ნამდვილად შეეძლო შიდა ქართლში გადასვლა. რა მოხდებოდა თუ ის შიდა ქართლში გადავიდოდა? ააოხრებდა საქართველოს ერთ-ერთ ყველაზე ნაყოფიერ და ეკონომიკურად დაწინაურებულ მხარეს. დაიღუპებოდა მოსახლეობის ნაწილი და ზოგიც ტყვედ ჩავარდებოდა. თუმცა შეგვიძლია დავუშვათ, რომ მოსახლეობის უმთავრესი ნაწილი გახიზვნასა და დამალვას მოასწრებდა. გადაჭრიდა საკომუნიკაციო გზებს. ცხადია ეს სერიოზული ზარალი იქნებოდა საქართველოს სამეფოსთვის, მაგრამ მიუხედავად ყოველივე ამისა მაინც ვერ შეძლებდა თავისი მთავარი ამოცანის შესრულებას, თბილისისათვის საფრთხის მოხსნას. დავითს შეეძლო ბრძოლა არც მიეღო. რამდენი ხანი იქნებოდა ილ-ლაზი შიდა ქართლში? ადრე თუ გვიან მოუწევდა თბილისისკენ წამოსვლა. უბრალოდ დროს დაკარგავდა. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ თრიალეთში მყოფმა ილ-ლაზმა უარი თქვა შიდა ქართლში გადასვლაზე და პირდაპირ თბილისისკენ დაიძრა. მუსლიმთა კოალიცია დასავლეთიდან უახლოვდებოდა თბილისს, ანუ მოძრაობდა მანგლისიდან თბილისისკენ, დიდგორის გავლით.

რა თქმა უნდა შესაძლებელია დავითის ისტორიკოსის სიტყვების - „მოვიდეს თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა“- განსხვავებული ინტერპრე-

³⁷ ქ. ჩხატარაიშვილი, ივ. შაიშველაშვილი. დიდგორის ბრძოლა, გვ. 78.

ტაცია. შესაძლოა მტერი ერთდროულად მოვიდა მანგლისში და დიდგორში. თუმცა ჩვენ ვთვლით, რომ ამ შემთხვევაში მემატიანე გულისხმობს კოალიციური ლაშქარის ყოფნას მანგლისიდან დიდგორამდე არსებულ ტერიტორიაზე. ვფიქრობთ, რომ თბილისიკენ მოძრაობისას ილ-ლაზმა ბანაკი მანგლისა და დიდგორს შორის დასცა. ლაშქრის ავანგარდი კი, რომელსაც თავად ილ-ლაზი სარდლობდა დიდგორში იდგა.

რაც შეეხება ქართველთა ლაშქარს, ის მანგლის-დიდგორის სანახებში შიდა ქართლიდან უნდა ასულიყო მდინარეების: ნიჩბისიწყლის, კავთურასა და შესაძლოა თეძამის ხეობების გავლით. ნიჩბისიდან თითქმის პირდაპირ დიდგორზე გავიდოდნენ, ხოლო კავთურადან - მანგლისზე.

Mikheil Bakhtadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

THE GOAL AND ROUTE OF THE MUSLIM COALITION ARMY DURING THE 1121 CAMPAIGN IN GEORGIA

Summary

On 12 August, 1121, the coalition army headed by Najm ad-Din Ilghazi ibn Artuq suffered defeat from the Georgian troops under the command of King David IV Aghmashenebeli. Various questions arising in connection with the battle are still a subject of study. This time, I would like to focus on two issues: what was the goal of the coalition army and what was its route? The first question seems to be easy to answer: the goal was to defeat the Georgians. But we are interested what type of “defeat” was intended to be inflicted on the enemy? Was the objective of the invaders to defeat the king in a pitched-battle, to kill him or to occupy a certain part of Georgia? Could the enemy have some other intentions? I agree with S. Margishvili’s assumption that Ilghazi’s goal was the capture of Tbilisi, and he intended to secure Dmanisi and Ganja. To achieve the goal, the Muslims had to capture Georgian fortresses in the region, and they had to reduce Georgian military power.

Since very little information is available and the existing accounts are contradictory, it is difficult to define the route taken by the enemy. To solve the problem, several issues must be clarified. Did the regiments of the coalition army enter Georgia separately and unite later on, e.g. in Trialeti? I think that the Muslim coalition army entered Trialeti as one army. I can assume that Ilghazi moved from Kars in the direction of Ani. The most appropriate site for unification of the troops approaching from Ani and Ganja was Kvemo Kartli. The troops from Ani and Dvin probably united prior to entering to Georgia and were joined by military forces from Ganja. The coalition army had to be united somewhere near Dmanisi. If the Muslim coalition army united in Kvemo Kartli, why did it arrive in “Trialeti, Manglisi and Didgori”? One can assume that as soon as the enemy appeared at the south border of Georgia, spies provided King

David with information about the troop movement. David realized that Ilghazi's intentions were to approach the surroundings of Tbilisi. The Georgian king made changes to his initial plan and tried to lure the enemy into a battle site, which would be unfavourable for the invaders, giving them no way to use their numerical superiority over the Georgian army. In my opinion, the first battle with the coalition army took place in the environs of Dmanisi. The enemy was tricked into thinking that it defeated the Georgians and was then lured in the direction of Trialeti. As to the Georgian army, I assume that it arrived in the environs of Manglisi-Didgori via the Nichbistskali and Kavturi gorges, and probably Tedzami as well.